

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی
گروه علوم اجتماعی
پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد

عنوان:

میزان مشارکت شهروندی در مشهد و عوامل مؤثر بر آن در سال ۱۳۸۹

استاد راهنما:

دکتر حسین بهروان

استاد مشاور:

دکتر علی یوسفی

دانشجو:

علی کریمی

بهمن ماه ۱۳۸۹

اظهارنامه

اینجانب علی کریمی دانشجوی دوره‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی پژوهش علوم اجتماعی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده‌ی پایان نامه میزان مشارکت شهروندی در مشهد و عوامل مؤثر بر آن در سال ۱۳۸۹، تحت راهنمایی دکتر حسین بهروان متعهد می‌شوم:

- تحقیقات در این پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
  - در استفاده از نتایج پژوهش‌های محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
  - مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
  - کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام «دانشگاه فردوسی مشهد» و یا «Ferdowsi University of Mashhad» به چاپ خواهد رسید.
  - حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تأثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از پایان نامه رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این پایان‌نامه، در مواردی که به حوزه‌ی اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

علی کریمی

تاریخ ۱۳۸۹/۱۱/۱۸

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.

تقدیر از:

بدینوسیله از زحمات فروان استاد کرامت‌قدر جناب آقای دکتر بهروان که به عنوان استاد راهنما در تمام مراحل تحقیق

اینجانب را در سوزانه راهنمایی فرمودند کمال تشکر و قدردانی را دارم. از بذل توجه جناب آقای دکتر یوسفی که به

عنوان استاد مشاور اینجانب را برای انجام تحقیق یاری فرمودند سپاس گزارم.

تقدیم به:

پدر و مادرم

به خاطر حمایت‌های بی‌دریغشان و محبت‌های همه این سال‌ها

بسمه تعالی
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: میزان مشارکت شهروندی در مشهد و عوامل مؤثر بر آن در سال ۱۳۸۹

نام نویسنده: علی کریمی

نام استاد(ان) راهنما: دکتر حسین بهروان

نام استاد(ان) مشاور: دکتر علی یوسفی

رشته‌ی تحصیلی: پژوهش علوم اجتماعی

گروه: علوم اجتماعی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

تاریخ دفاع: ۱۳۸۹/۱۱/۱۸

تاریخ تصویب:

تعداد صفحات: ۱۰۸

دکتری

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

چکیده پایان نامه:

مشارکت شهروندی تحت تأثیر عوامل و متغیرهای گوناگون فردی و اجتماعی است. هدف اصلی این پژوهش بررسی میزان و عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندی بوده است. روش تحقیق پیمایشی است و جامعه آماری مورد مطالعه سرپرستان خانوارهای شهر مشهد می‌باشد. نمونه‌ای ۱۸۲ نفری به روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب شد. نتایج نشان می‌دهد که میانگین مشارکت شهروندی، در بین پاسخگویان در بازه (۰-۱۰۰)، ۴۶/۱۹ بوده که با توجه به سطح معناداری آزمون **t-test** در حد متوسط رو به پایین می‌باشد. میزان مشارکت شهروندی با متغیرهای فایده‌مندی مشارکت شهروندی، جامعه‌پذیری مشارکت شهروندی، اعتماد اجتماعی، احساس تعلق به شهر و پایگاه اجتماعی - اقتصادی رابطه مستقیم و معناداری دارد. تحلیل‌های رگرسیون چندگانه و نتایج حاصل از تحلیل مسیر نشان داد که فایده‌مندی مشارکت شهروندی، جامعه‌پذیری مشارکت شهروندی و اعتماد اجتماعی مهمترین و تعیین کننده‌ترین عوامل تأثیر گذار مستقیم و مثبت بر مشارکت شهروندی محسوب می‌شوند. در حالی که پایگاه اجتماعی - اقتصادی و احساس تعلق به شهر تأثیر غیر مستقیم بر مشارکت شهروندی دارند.

امضای استاد راهنما:

کلید واژه‌ها:

تاریخ:

۱. مشارکت شهروندی.

۲. فایده‌مندی مشارکت شهروندی.

۳. جامعه‌پذیری مشارکت شهروندی.

۴. اعتماد اجتماعی.

فهرست مطالب

فصل اول: طرح تحقیق

۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- بیان مسأله	۲
۳-۱- ضرورت انجام تحقیق	۶
۴-۱- اهداف تحقیق	۷
۵-۱- تعریف مفاهیم	۸
۱-۵-۱- مشارکت شهروندی	۸
۲-۵-۱- شهروندی	۱۰
۳-۵-۱- اعتماد اجتماعی	۱۱
۴-۵-۱- جامعه پذیری	۱۲
۵-۵-۱- فایده مندی مشارکت شهروندی	۱۳
۶-۵-۱- احساس تعلق به شهر	۱۳
۷-۵-۱- پایگاه اجتماعی - اقتصادی	۱۳

فصل دوم: پیشنهادی تحقیق

۱-۲- پیشنهادی داخلی	۱۵
۲-۲- پیشنهادی خارجی	۲۱
۳-۲- جمع بندی پیشنهادی ها	۲۵

فصل سوم: مبانی نظری تحقیق

۱-۳- مقدمه	۲۹
۲-۳- نظریات مشارکت وابسته به پارادایم واقعیت اجتماعی	۳۰
۱-۲-۳- همبستگی اجتماعی دورکیم	۳۰
۲-۲-۳- کنش ارتباطی هابرماس	۳۲
۳-۲-۳- نظریه مارتین لیپست	۳۳
۴-۲-۳- نظریه هانتینگتون و نلسون	۳۴
۳-۳- نظریات مشارکت وابسته به پارادایم تعریف اجتماعی	۳۵
۱-۳-۳- کنش اجتماعی پارسونز	۳۶
۲-۳-۳- نظریه هیگن	۳۷

۳۸	..... نظریه‌ی گائوتری ۳-۳-۳
۳۹	..... نظریات مشارکت وابسته به پارادایم رفتار اجتماعی ۴-۳
۳۹	..... نظریه مبادله هومنز ۱-۴-۳
۴۲	..... مدل رابرت دال ۲-۴-۳
۴۳	..... نظریه کلندرمن ۳-۴-۳
۴۳	..... تحلیل نظری ۵-۳
۴۷	..... فرضیات تحقیق ۶-۳
۴۸	..... مدل تحلیلی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندی ۷-۳

فصل چهارم: روش تحقیق

۵۰	..... مقدمه ۱-۴
۵۰	..... نوع تحقیق ۲-۴
۵۰	..... جامعه آماری ۳-۴
۵۱	..... واحد نمونه ۴-۴
۵۱	..... شیوه‌ی نمونه‌گیری ۵-۴
۵۲	..... حجم نمونه ۶-۴
۵۴	..... تعریف عملیاتی متغیرها و شیوه‌ی سنجش آن‌ها ۷-۴
۵۴	..... ۱-۷-۴ متغیر وابسته (مشارکت شهروندی)
۵۷	..... ۲-۷-۴ متغیرهای مستقل
۶۲	..... ۸-۴ روایی پرسشنامه به عنوان ابزار جمع‌آوری داده‌های پژوهش
۶۵	..... ۹-۴ پایایی
۶۶	..... ۱۰-۴ شیوه‌ی تجزیه و تحلیل داده‌ها و نحوه تفسیر پارامترهای آماری

فصل پنجم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

۷۰	..... مقدمه ۱-۵
۷۱	..... ویژگی‌های پاسخگویان ۲-۵
۷۴	..... ۳-۵ توصیف جزئی و کلی ابعاد دوگانه مشارکت شهروندی (متغیر وابسته)
۷۸	..... ۴-۵ توزیع نسبی متغیرهای مستقل در میان شهروندان
۸۳	..... ۵-۵ سنجش همبستگی میان متغیرهای مستقل با ابعاد دوگانه مشارکت شهروندی
۸۴	..... ۶-۵ همبستگی میان متغیرهای مستقل پژوهش
۸۵	..... ۷-۵ تحلیل رگرسیون چندگانه و آزمون فرضیات

۸۷ ..... ۸-۵- تحلیل مسیر

۸۸ ..... ۱-۸-۵- مراحل انجام تحلیل مسیر

فصل ششم: نتایج و بحث

۹۲ ..... ۱-۶- نتایج

۹۴ ..... ۲-۶- بحث

۹۶ ..... ۳-۶- راهکارها و پیشنهادات

۹۹ ..... منابع و مآخذ

۱۰۴ ..... ضمائم

فهرست جداول

- جدول ۱-۲: خلاصه بررسی پیشینه‌های داخلی تحقیق ۲۵
- جدول ۲-۲: خلاصه بررسی پیشینه‌های خارجی تحقیق ۲۷
- جدول ۱-۴: جمعیت خانوارهای شهر مشهد به تفکیک مناطق و نواحی (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۸۵) ۵۰
- جدول ۲-۴: نحوه توزیع نواحی چهل گانه شهر مشهد در خوشه‌بندی پنج‌گانه ۵۳
- جدول ۳-۴: عملی‌سازی بعد تمایلی مشارکت شهروندی و گویه‌های مربوط به آن ۵۵
- جدول ۴-۴: عملی‌سازی بعد رفتاری مشارکت شهروندی و گویه‌های مربوط به آن ۵۶
- جدول ۵-۴: عملی‌سازی سازه‌ی اعتماد اجتماعی و گویه‌های آن ۵۸
- جدول ۶-۴: عملی‌سازی سازه‌ی احساس تعلق به محل سکونت و گویه‌های آن ۵۹
- جدول ۷-۴: عملی‌سازی سازه‌ی فایده‌مندی مشارکت شهروندی و گویه‌های آن ۶۰
- جدول ۸-۴: عملی‌سازی سازه‌ی جامعه‌پذیری مشارکت شهروندی و گویه‌های آن ۶۱
- جدول ۹-۴: نتایج تحلیل عاملی تأییدی مربوط به اعتبار سازه مشارکت شهروندی ۶۳
- جدول ۱۰-۴: ماتریس همبستگی بین گویه‌های بعد تمایلی مشارکت شهروندی (جدول ۴-۳) ۶۴
- جدول ۱۱-۴: ماتریس همبستگی بین گویه‌های بعد رفتاری مشارکت شهروندی (جدول ۴-۴) ۶۴
- جدول ۱۲-۴: نتایج تحلیل عاملی تأییدی مربوط به اعتبار سازه گویه‌های اعتماد اجتماعی ۶۵
- جدول ۱۳-۴: ماتریس همبستگی بین گویه‌های اعتماد اجتماعی (جدول ۴-۵) ۶۵
- جدول ۱۴-۴: قابلیت اعتماد هر کدام از سازه‌های پژوهش ۶۶
- جدول ۱-۵: توزیع نسبی پاسخگویان بر اساس منطقه محل سکونت ۷۱
- جدول ۲-۵: توزیع تحصیلات پاسخگویان بر حسب منطقه محل سکونت ۷۲
- جدول ۳-۵: پراکنندگی متغیرهای کمی زمینه‌ای در میان پاسخگویان ۷۳
- جدول ۴-۵: توصیف جزئی بعد تمایلی مشارکت شهروندی ۷۵
- جدول ۵-۵: توصیف جزئی بعد رفتاری مشارکت شهروندی ۷۷
- جدول ۶-۵: توصیف کلی مشارکت شهروندی و ابعاد دو گانه آن ۷۸
- جدول ۷-۵: توزیع متغیرهای مستقل در میان شهروندان ۷۹
- جدول ۸-۵: توزیع شهروندان بر حسب پایگاه اجتماعی-اقتصادی ۸۰
- جدول ۹-۵: توصیف متغیرهای تحقیق بر حسب منطقه محل سکونت ۸۲
- جدول ۱۰-۵: همبستگی میان متغیرهای مستقل و ابعاد مشارکت شهروندی ۸۴
- جدول ۱۱-۵: همبستگی میان متغیرهای مستقل پژوهش ۸۵

جدول ۵-۱۲: ضرایب رگرسیون در تحلیل رگرسیون چندگانه؛ متغیر وابسته: مشارکت شهروندی. ۸۶.....

جدول ۵-۱۳: ضرایب مسیر هر کدام از متغیرهای پژوهش در مراحل تحلیل مسیر. ۸۸.....

جدول ۵-۱۴: بررسی تأثیر مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر مشارکت شهروندی ۸۹.....

فصل اول

طرح تحقیق

۱-۱- مقدمه

شهروند در قبال حقوق شهروندی خود تعهداتی دارد که رعایت آن از الزامات شهروند بودن است. مفهوم شهروندی گسترده‌تر از شهرنشینی بوده و شهروندان منفعل فاقد شخصیت مدنی هستند. بنای مشارکت که در روند مدنیت جامعه مطرح است دارای زیر پایه حق و تکلیف است و مشارکت نقش اساسی و تعیین کننده در هویت‌یابی فرد و تبدیل آن به شهروند دارد. با نگاهی به قانون اساسی کشور اهمیت و ضرورت این امر روشن‌تر می‌شود که حق مشارکت از اهم مصادیق شهروندی است. در این فصل با بررسی مسئله مشارکت شهروندی و بحث در مورد اهمیت و ضرورت آن اهداف خود را از انجام این پژوهش بیان خواهیم کرد.

۱-۲- بیان مسأله

از اواخر دهه ۵۰ میلادی و به دنبال شکست برنامه‌های توسعه مبتنی بر دیدگاه نوسازی، مفهوم مشارکت^۱ و توسعه مشارکتی^۲ در ادبیات توسعه مطرح شد. عدم موفقیت این برنامه‌ها در رسیدن به اهداف خود، این باور را تقویت کرد که فقدان مشارکت‌های مردمی در طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه‌ها موجب ناکامی آنها شده است. از این رو در واکنش به این امر، مفهوم مشارکت به عنوان «دخالت شهروندان در تصمیم‌گیری‌های عمومی و برنامه‌ریزی در زمینه‌های مربوط به آنها»^۳ (بام، ۲۰۰۴: ۱۸۴۰) مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفت و فرایندهای تقویت کننده مشارکت مردم، به عنوان زمینه اصلی توسعه مطرح شد. در طول نیم قرن گذشته بحث مشارکت از موارد بسیار مهمی بود که برای تمامی حوزه‌های علوم اجتماعی جذابیت ویژه‌ای داشته است به طوری که در دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی در آمریکا و اروپا بیش از هزاران تحقیق بنیادی و کاربردی در این حوزه انجام گرفته است (کاظمیان، ۱۳۸۷: ۵۵). علت این امر در این است که امروزه به مشارکت به

¹ participation

² Participatory Development

³ Baum

عنوان مولفه اصلی و تفیک ناپذیر توسعه نگریسته و روز به روز بر اهمیت و ضرورت آن بیشتر تاکید می شود به گونه ای که در گزارش توسعه انسانی برنامه توسعه سازمان ملل متحد (۱۹۹۳) عنوان شده است «موضوع مشارکت مردم، رفته رفته به صورت مسئله اصلی زمان ما در می آید» (آتال، ۱۳۷۹: ۲۷).

در اواخر دهه ۱۹۷۰ سازمان بهداشت جهانی اصطلاح مشارکت شهروندی^۴ را برای نخستین بار در بحث مراقبت های اولیه بهداشتی مطرح ساخت در سال ۱۹۹۶، مشارکت شهروندی به عنوان یکی از طرح های مؤثر در بهبود زندگی شهری از سوی اجلاس سازمان ملل در زمینه اسکان بشر تحت عنوان طرح مشارکت مردم در اداره امور شهری ارائه گردید (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۴۴). شهروندی و پیوند آن با مشارکت دل مشغولی اصلی بسیاری از متفکران سیاسی و اجتماعی از دوران باستان تا به امروز بوده است. به یک اعتبار می توان شهروندی را از چشم اندازهای نظری لیبرالیسم و جمهوری خواهی مدنی درک کرد. یکی از حقوق اساسی شهروندان مربوط به حق فعال شدن سیاسی و مشارکت است. در حقیقت افراد یا اعضا جامعه، شهروندی خود را از طریق فعالیت های مشارکتی که تقویت کننده حقوق آنهاست مطرح می کنند. تفسیرهای جمع گرایانه شهروندی بر مسئولیت های فردی نسبت به جامعه متمرکز یافته است. این رویکرد استدلال می کند که افراد عضو یک جامعه خود را بخشی از اجتماع مشترک و عام می بیند و نسبت به آن احساس مسئولیت می کنند. در این رهیافت شهروندی نه یک موقعیت ساده بلکه یک عمل یا فعالیت است که با انجام وظایف و مسئولیت ها محقق می گردد. بانجامین باربر یکی از صاحب نظران، شهروند شدن را مشارکت کردن دانسته و استدلال می کند که «شهروندی چیزی است که از پی مشارکت می آید. یعنی شهروندی شرط مشارکت نیست بلکه یکی از غنی ترین ثمره های آن است» (شیانی، ۱۳۸۲: ۱۷-۱۸).

⁴ Citizen Participation

بر اساس گزارش توسعه سازمان ملل در مراسم شهرداران که از ۲۸ تا ۳۱ جولای ۱۹۹۷ در سازمان ملل متحد صورت پذیرفت از ۱۵۱ شهردار جهان در خصوص مشکلات مهم شهرهای جهان پرسش‌هایی به عمل آمد که بر اساس نتایج حاصله، مواردی نظیر مشارکت شهروندان، جمع‌آوری ناکافی زباله، تراکم ترافیک و... به عنوان مشکلات عمده شهرهای جهان مطرح گردید. به طور کلی می‌توان گفت در جهان امروز مشارکت شهروندان یکی از راه‌های برون رفت از بحران‌های اجتماعی مانند فقر و نابسامانی‌های شهری در کشورها و مناطق در حال توسعه است (اوهمر و بک^۵، ۲۰۰۶).

در میان عواملی که از گسترش سریع مشارکت جلوگیری می‌کند نبود فلسفه‌ای که زیرساز کوشش‌های مشارکت جویانه را فراهم می‌آورد و فهم آن را آسان گرداند و به آن تعهد بیفزاید، کاملاً در خور توجه است. بنیادی‌ترین اندیشه بسترساز مشارکت پذیرش اصل برابری انسان‌هاست، انسان‌ها هرگاه در پیوند با یکدیگر اهمیت و وزن برابر یابند مشارکت به معنای واقعی کلمه پدید خواهد آمد (مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

تجربه کشورهای مختلف جهان در طرح‌های توسعه شهری نشان می‌دهد اجرای طرح‌ها در بسیاری از موارد از توان دولت خارج است. موفقیت طرح‌ها در گرو مشارکت مردم در مراحل مختلف طرح و استفاده از مشاوره عمومی باعث می‌شود که طرح‌ها در مرحله اول تا حدود زیادی در تدوین اهداف و قابلیت‌های اجرایی با موفقیت همگام باشند. امروزه نیز در کشور ما با افزایش جمعیت، و گسترش فیزیکی شهرها، ارائه خدمات شهری با مشکل روبرو بوده است. به طوری که مشکل مسکن، کمبود فضای سبز کافی، آلودگی هوای ناشی از تردد اتومبیل‌ها، جمع‌آوری زباله‌ها، حاشیه‌نشینی و تعارضات گروهی از جمله عوامل نارضایتی

⁵ Ohmer & Beck

در کلان شهرهای ایران است. برای حل این معضلات توجه به مشارکت شهروندان و استفاده از توان‌ها و استعدادهاى شهروندان بیش از پیش احساس می‌شود. توجه به نقش مشارکت به عنوان یک نظام کارکردی در سطوح کلان، میانی و خرد با کارکردهای افزایش ثبات اجتماعی، تقویت روحیه همبستگی و کاهش تعارضات گروهی، از بین بردن فرهنگ حاشیه‌نشینی، شکوفایی استعدادها و بروز خلاقیت، بسط ارزش‌های دموکراتیک، سهم شدن در منابع قدرت و تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری همراه است (وحیدا و نیازی، ۱۳۸۳: ۱۲۰). از طرفی یک جامعه را هنگامی می‌توان دموکراتیک به شمار آورد که اعضای آن در امور جامعه دخالت داشته باشند و اطمینان و قابلیت مشارکت باید به تدریج و در جریان عمل کسب شود. به همین دلیل باید فرصت‌های فزاینده مشارکت در بخش‌های مختلف جامعه ایجاد شود (دفتر امور مجلس، ۱۳۸۳: ۳۹۸).

در پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌ها با طرح چهار مسئله کشور امنیت، مشارکت، رفاه و آزادی از افراد خواسته شد که از میان آن‌ها مهمترین مسئله را از نظر خودشان تعیین نمایند. در این مورد تنها ۸/۴ درصد از پاسخگویان مشارکت را به عنوان اولین گزینه در الویت قرار داده‌اند و حتی در دومین نیز تنها ۱۴/۵ درصد از پاسخگویان مشارکت را انتخاب نموده‌اند. برای اکثریت بالایی از مردم حفظ نظم و قانون به عنوان شاخص امنیت و مقابله با گرانی به عنوان شاخص رفاه و دست آخر آزادی بیان به عنوان شاخص آزادی در الویت-های بالاتر قرار دارند. ملاحظه آماری مزبور همگی حاکی از سطح نازل مشارکت در بین شهروندان است.

با توجه به افزایش مشکلات شهری در کلان شهرها ایران و سطح پایین مشارکت شهروندان در حل این مشکلات در این پژوهش به دنبال این هستیم که چه عواملی بر میزان مشارکت شهروندان تأثیر گذار است؟

۱-۳- ضرورت انجام تحقیق

بحث مشارکت که مشتمل بر انواع کنش‌های فردی و جمعی است. در سالیان اخیر اهمیت دو چندان یافته است. مشارکت ابعاد و انواع گسترده‌ای را شامل می‌شود که «متخصصان توسعه، کنترل شهروندی را عالی‌ترین سطح نوع مشارکت تشخیص داده‌اند در این گونه مشارکت، مردم در تصمیم‌گیری‌هایی که زندگی روزانه آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد دخالت می‌کنند» (شادی طلب، ۱۳۸۲: ۱۴۲).

شهروند فعال فردی است مشارکت جو که سرنوشت حیات شهر و محیطی که در آن زندگی می‌کند برای او در سلسله مراتب ارزشی جایگاه والایی داشته و او تلاش می‌کند تا با مشارکت فعال و داوطلبانه خود چنین سرنوشتی را بیشتر به سعادت و خوشبختی نزدیک کند (قاسمی، ۱۳۸۶). مشارکت اجتماعی را می‌توان بستر شکوفایی و بروز خلاقیت انسان دانست. که از یک سو بر آن مفهوم شهروندی ساخته می‌شود و از دیگر سو جزیی از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی به شمار می‌آید. بنابراین برای داشتن یک جامعه سالم و موفق باید اصلاحات سیاسی و اجتماعی با هدف بهبود فرصت‌ها برای اعضای جامعه جهت اعمال حقوق و مسئولیت- هایشان با ترویج اخلاق مشارکتی صورت پذیرد. مشارکت نه فقط ابزار دستیابی بلکه هدف توسعه انسانی است. اساسی‌ترین ظرفیت جهت توسعه انسانی هدایت به سوی زندگی سالم و طولانی، آموزش، دسترسی به منابع مورد نیاز در حد استانداردهای مناسب زندگی و مشارکت در زندگی اجتماعی است. بنابراین ویژگی کلیدی معرف شهروندی که آن را از تابعیت متمایز می‌کند وجود یک اخلاق مشارکتی است. این مسئله نشان‌گر آن است که مشارکت فعال پایه و اساس شهروندی و جزیی از حقوق و وظایف شهروندی است (شیانی، ۱۳۸۲، ۲۰).

مشارکت شهروندان در امور شهری باعث افزایش درک و آگاهی شهروندان از مسائل مربوط به آن‌ها و نیاز متقابل به یکدیگر می‌شود. به ایجاد جامعه بهتر کمک می‌کند، توانایی‌های یک جامعه را برای هماهنگ کردن کنش‌های افراد به منظور توسعه و بهبود کالاهای جمعی ارزشمند تقویت می‌کند. حکومت‌گری بهتری ایجاد می‌کند و فرصت‌های تدوین سیاست‌های هوشمندانه را افزایش می‌دهد (ساروخانی و امیر پناهی، ۱۳۸۵). و از طرفی این امکان را برای شهروندان فراهم می‌کند که خصوصیات فردی خود همچون اعتماد به نفس، احساس قدرت، دانش، توانایی حل مشکلات را در درون خود تقویت کنند. با گسترش روابط خود با سازمان‌ها و شرکت در برنامه‌ریزی‌ها به توسعه سازمانی و با بحث در مورد منافع مشترک خود، جامعه و حل اختلافات به توسعه اجتماعی کمک کنند، که به تبع این امر باعث رشد و پیشرفت جامعه در حالت کلی خواهد شد (بام^۶، ۲۰۰۴).

با توجه به مطالب مذکور در این تحقیق سعی بر آن داریم که به دور از ذهن‌گرایی نسبت به میزان و نحوه مشارکت شهروندان شناخت بیشتری پیدا کرده و درکمان را از عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندی افزایش دهیم تا بتوانیم مدیران شهری را در حل مشکلات شهری یاری نماییم.

۴-۱- اهداف تحقیق

اهدافی که این تحقیق دنبال می‌کند عبارتند از:

شناخت میزان مشارکت شهروندی شهر مشهد در سال ۱۳۸۹.

شناخت عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندی شهر مشهد در سال ۱۳۸۹.

⁶ Baum

۱-۵- تعریف مفاهیم

۱-۵-۱- مشارکت شهروندی

مشارکت به عنوان یک پدیده پیچیده و چند بعدی مانند دیگر پدیده‌های اجتماعی به راحتی قابل تعریف نیست. «مشارکت در مفهوم گسترده‌اش برانگیختن حساسیت مردم و در نتیجه به معنی افزایش درک و توان آنان برای پاسخگویی به طرح‌های توسعه و نیز به معنای تشویق ابتکارات محلی است» (اوکلی و مارسدن، ۱۳۷۰: ۳۳). که این برانگیختن با یک کنش هدفمند و آگاهانه در فرایند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی در جهت نیل به اهداف معین همراه است. از دیدگاه آلموند و پاول^۷ «فعالیت‌های مشارکت جویانه^۸ آن دسته از فعالیت‌هایی است که شهروند معمولی می‌کوشد از راه آن‌ها بر روی سیاستگذاری اعمال نفوذ کند» (نیازی، ۱۳۸۵: ۱۳۱). در تعریف دیگر علوی تبار مشارکت را این چنین تعریف می‌کند «درگیری ذهنی و عاطفی اشخاص در موقعیت‌های گروهی است که آنان را بر می‌انگیزد تا برای دستیابی به هدف‌های گروهی یکدیگر را یاری دهند و در مسئولیت کار شریک شوند» (علوی تبار، ۱۳۷۹: ۱۵). اندیشمندان دیگر معتقدند که «بنیادی‌ترین اندیشه زیر ساز مشارکت پذیرش اصل برابری مردم است و هدف از آن همفکری، همکاری و تشریک مساعی افراد در جهت بهبود کمیت و کیفیت زندگی در تمام زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است» (ساروخانی و امیر پناهی، ۱۳۸۵: ۴۱).

از منظر جامعه‌شناسی باید بین مشارکت به عنوان شرکت فعالانه در گروه که به فعالیت اجتماعی نظر دارد. و مشارکت به عنوان امر و وضع که به تعلق گروهی^۹ خاص و داشتن سهمی در هستی آن اشاره دارد تمایز

7 Almond & Powell

8 Participation Activities

9 Belong to a group

قائل شد. از منظر نظام‌مندی و کارکردی مشارکت را لازمه تعالی نظام اجتماعی می‌دانند که توسعه نیافتن ساختارهای لازم برای مشارکت به انقراض نظام اجتماعی و سقوط سیاسی آن می‌انجامد (دهقان و غفاری، ۱۳۸۴: ۶۹). مشارکت ممکن است به معنی درگیر بودن باشد یعنی از سر گذراندن انفعالی فرایندی که فرد با آن سروکار دارد از این رو ممکن است کسی در کاری اجباری تحت فشار شرکت کند بدون آنکه در آن کمترین مسئولیتی داشته باشد دوم آنکه مشارکت ممکن است به معنی شرکت کردن یعنی اعمال فعالانه و داشتن سهمی از مسئولیت برای اجرای این یا آن فرایند باشد (گائوتوری، ۱۳۷۹: ۱۵).

با وجود این تعاریف مشارکت در بردارنده گونه‌های مختلفی است که می‌توان بر حسب موضوع هدف یا ابزار و... طبقه‌بندی کرد. مشارکت بر حسب موضوع شامل مشارکت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی است. ولی بدیهی است به دلیل هم پوشانی و در هم تنیدگی مفاهیم نمی‌توان آن‌ها را کاملاً از هم تفکیک کرد و به همین خاطر توصیف و تبیین هر بخش مستلزم استفاده از عناصر اجزاء بخش‌های دیگر است در اینجا هدف پژوهش بررسی مشارکت شهروندی به عنوان نوعی از مشارکت می‌باشد. مفهوم مشارکت و شهروندی فعال، مستلزم برخورداری از حق، وسیله، فضا، فرصت و در صورت لزوم پشتیبانی و حمایت برای حضور و تأثیرگذاری در تصمیم‌ها و نیز درگیر شدن در فعالیت‌های اجتماعی برای کمک به ساخت جامعه‌ای بهتر است (پور عزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۳۵). در جریان طرح راهبردی ساتناروزا مشارکت شهروندی به عنوان نوعی قدرت مشترک (تصمیم‌گیری) و اتحاد برای مسئولیت مشترک در اجرای فرایند و طرح‌ها شناخته شده است (الویر^{۱۰}، ۱۳۸۵: ۵۱).

¹⁰ Elvir